

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

עמדות מתבגרים כלפי רצח נשים על רקע
טיעון חילול כבוד המשפחה

סועד אבורוכון

תדפיס מתוך גיליון 30
טבת תש"ע – דצמבר 2009

עמדות חתבגרים כלפי רצח נשים על רקע טיעון חילול כבוד המשפחה

סועאד אבורוכון

תקציר

במחקר זה נבדקו ממדים שונים של מבט מוסרי על תופעה של אלימות נגד נשים המואשמות בחילול כבוד המשפחה, בקרב מתבגרים ומתבגרות דרוזים. הנבדקים התבקשו להביע עמדה מוסרית כלפי שני מצבים שבהם מופעלת אלימות נגד נשים: מצב היפותטי ומצב קונקרטי. במצב ההיפותטי, הנבדק נדרש לנקוט עמדה כלפי שתי תמונות שבהן מופעלת אלימות נגד נשים, ובמצב הקונקרטי היה על הנבדק לנקוט עמדה כלפי נשים דרוזיות המואשמות בחילול כבוד המשפחה ברמות שונות ובקשרי קרבה שונים של הנאשמות לנבדק. במחקר השתתפו 246 מתבגרים (92 בנים, 154 בנות) בני 15–18.

עמדת הנבדקים במצב ההיפותטי הראתה כי מתבגרים משתמשים בנרטיב של צדק, ואילו המתבגרות בשני נרטיבים – צדק ודאגה. לעומת זאת, עמדת הנבדקים במצבים הקונקרטיים, הראתה כי קיים קשר בין הגדרת ה"עצמי" של הנבדק לבין העמדה המוסרית שבה הוא בוחר. מתבגרים אשר הגדירו את עצמם כנפרדים, השתמשו יותר בנרטיב של צדק, ואף תמכו ברצח יותר מאשר הבנות. כמו כן, ככל שהמתבגרים היו קרובים יותר לקרבן הרצח, התמיכה שלהם ברצח גברה.

מן המחקר עולה כי המורשת התרבותית נמצאה בעלת עצמה בקביעת עמדתם המוסרית של המתבגרים בקהילה הדרוזית. נראה כי יש לדון מחדש בשיח הקהילתי אשר מעצב את הנורמות החברתיות של המתבגרים. כמו כן, יש לקיים דיון מחדש על אודות תרומתן של התאוריות הפסיכולוגיות להתפתחות המוסר, ועל תרומת התאוריות הפסיכולוגיות של ההבדלים בין המינים לעיצוב השיפוט המוסרי של המתבגרים, לעומת המרכזיות של המורשת התרבותית.

מילות מפתח: אוריינטציה מוסרית, אוריינטציה מוסרית של צדק, אוריינטציה מוסרית של דאגה, "עצמי" קשור, "עצמי" נפרד, המורשת התרבותית, כבוד המשפחה

מבוא

בעשור האחרון, בני העדה הדרוזית חוו ארבעה מקרים של רצח נשים שהואשמו בחילול כבוד המשפחה (המקרים התרחשו בשנים 1995, 2002 ו-2005). במקרים אלה נרצחו נשים דרוזיות בידי אחים ודודים. ההאשמה בחילול כבוד המשפחה נתפסה בקרב בני העדה הדרוזית כדבר הקשור בהתנהגותן המינית של הנשים, כלומר האשמה באי-שימור הבתולין לפני הנישואין או בקיום יחסי מין עם אנשים

מחוץ לעדה הדרוזית. שתי ההתנהגויות האלה מוגדרות על פי הדת כהתנהגויות של ניאוף. עברות של ניאוף ורצח נקראות בדת הדרוזית בשם "אל-כאביראתאן", כלומר שתי העברות הקשות ביותר, והן אינן זוכות למחילה ביום הדין. בכל זאת, הדת הדרוזית אינה מתירה רצח של נשים המואשמות כמחללות את כבוד המשפחה.

ערכי המוסר של העדה הדרוזית נובעים מיסודותיה של הדת. הדת הדרוזית מנסה להגדיר את המציאות הפסיכולוגית כמערכת אמונות שביסודה קיימת הנחה על קיומו של עולם בלתי נראה (בית הלחמי, 1996). הנשמה היא המרכיב היחיד המקשר אותנו עם עולם בלתי נראה זה. בעולם הבלתי נראה יש דאגה לסדר והרמוניה. בנקודה זו, טען בית הלחמי, יש לנשים מקום מיוחד, בהיותן דואגות לסדר ולהרמוניה. כאן אולי יש לראות את הקשר שלהן עם הדת כשונה מזה של הגברים. ייתכן שהאישה מחויבת לשלום יותר מאשר הגברים. הדת הדרוזית מבוססת על נסים ותגליות, שבמרכזם עומדות אמונות מיסטיות, והיא נחשבת לדת פילוסופית נאו-אפלטונית (פלחה, 2000). הפילוסופיה הנאו-אפלטונית מלמדת כי קיימים אלוהות או עיקרון עליון, החורגים ומצויים מעבר לגבולות העולם ומעבר לישות. אלוהות טרנסצנדנטית זו היא המקור שממנו נובע הכול.

הדת הדרוזית מבוססת על אמונה באל רוחני אחד בורא כול, אשר בפניו יעמדו הדרוזים לדין באחרית הימים. היא מאמינה בגלגול נשמות, ותקופת חייו הנוכחית של האדם נתפסת כחוליה בתוך מחזורי חיים שונים, אשר התחילו ביום הבריאה ויימשכו עד יום הדין. על כן חייו של הדרוזי עלי אדמות נתפסים כהזדמנות לכפר לפני יום הדין על מעשיו ממחזורים קודמים. הדרוזים מאמינים כי גורלו של אדם נקבע עם היוולדו (סאלח, 1989; פלחה, 1983). כל המאורעות שהאדם יחווה בחייו כתובים מראש בידי אלוהים. מרכיבים אלה בדת הדרוזית – אמונה באל אחד, בגלגול הנשמות וביום הדין באחרית הימים, יעזרו לי בהמשך לנסות ולהסביר את מקומן של הנשים במסגרת הדת ואת תמיכתן בעקרונותיה (בית הלחמי, 1996).

הדת הדרוזית מתייחסת בשוויון לשני המינים, ואינה נותנת עדיפות לאחד מהם. עם זאת, הדת מציינת את הגבר כמסמל את ה"שכל", אשר נברא ראשונה. עליונותו של הגבר על האישה ברורה, כיוון שהיא נבראה אחריו ונתפסת כסמל ל"נפש". למרות היחס המועדף כלפי הגבר, הדת מדגישה מתן יחס הוגן ומכבד כלפי נשים במסגרת החובות והזכויות שלהן במערכת החיים המשפחתית; אישה זכאית לרכוש ידע והשכלה, לקבל סיוע בעבודות הבית כדי שתוכל להתפנות למצוות הדת, ללדת מספר ילדים מצומצם (2–3) ולתבוע גירושין בעקבות חוסר התאמה עם הבעל, וחובתה היא לשמוע את דעתו של הבעל ולכבד אותו.¹ על פי הדת הדרוזית הנשמה חייבת להיות טהורה מכל מעשה רע, במיוחד מרצח ומקיומם של יחסי מין מחוץ למסגרת הנישואין. באחרית הימים יישפט כל אדם על פי מעשיו בפני הבורא. אין כפרה על קיום יחסי מין שלא במסגרת נישואין או על רצח (ליש ופלחה, 1981;

1 על פי ריאיון עם אשת דת ב-1996. דבריה מבוססים על ספרי הדת, שתוכנם אסור להצגה במקורו.

סאלח, 1989). במסגרת איסור יחסי המין, יש גם איסור, לשני המינים, על נישואים עם בני עדות או קבוצות לא דרוזיות. נוסף על כך, על פי צווי הדת, רכוש האב עובר לבניו הזכרים, האישה אינה אפוטרופסית טבעית לילדיה והילדים הולכים בעקבות האב בהשתייכותם הדתית והחברתית (ליש ופלאח, 1981; Kats, 1993).

לעומת זאת, המורשת התרבותית של העדה הדרוזית מלמדת, כי מאז קום המדינה, גברים דרוזים נשאו נשים יהודיות, ואיש מהם לא נרצח. במקביל, נשים דרוזיות לא העזו להתחתן עם גברים מחוץ לעדה. נשים שבעליהן מתו, עודדו לשמש "מצבה חיה" לבעליהן. מאידך גיסא, גברים אלמנים קבלו עידוד להתחתן. הגברים הם העומדים בראש הפירמידה החברתית, קובעי החוקים והשולטים בגורלן של הנשים. נשים רבות אינן מצליחות להתגרש מבעליהן גם במצבים שאין התאמה בין בני הזוג; כלומר על פי המורשת התרבותית, הנשים אינן זוכות לשוויון זכויות עם הגברים כמתבקש מצווי הדת.

המורשת התרבותית של העדה מלמדת כי קיים פער בין צווי הדת לבין המורשת הקהילתית הדרוזית. סביר להניח כי במורשת תרבותית זו, ניתן למצוא ממדים של קולקטיביזם אופקי (Triandis, 1995); כלומר האדם הדרוזי עשוי לתפוס את עצמו כמייצג את כלל העדה שבה הוא חי. הנורמות החברתיות הן המעצבות את התנהגותו, וה"עצמי" שלו תלוי וקשור ב"עצמי" של כלל העדה. הוא רתום למטרות העדה ואף מעדיף אותן על פני מטרותיו, ועליו לשמור על הקשרים הבין-אישיים עם בני העדה.

אורח החיים המשותף של הבחורים הדרוזים והיהודים במסגרת הצבאית הגברית מלמד, כי מסגרת זו עשויה להחזיר לתרבות הדרוזית דפוס קשרים כוללני (אינקלוסיביזם) (Meacham, 1997). בסוג זה של קשרים ניתנת האפשרות לבחור הדרוזי לשמור על המסורת, הנורמות והאמונות שלו, אך בו בזמן הוא יכול לאמץ נורמות ודעות של מסורות אחרות. מצב זה עלול ליצור עימות בין עקרונות הדת הדרוזית לבין נורמות חדשות שהוא מאמץ.

אף שדעות שונות (כמו יהדות ונצרות) העניקו כוח רב יותר לגברים מאשר לנשים, אין הן מעודדות או מצדיקות רצח נשים המואשמות בחילול כבוד המשפחה. לעומת זאת, בתפיסה האסלאמית ישנה לכך לגיטימציה (לא כתובה). על פי התפיסה האסלאמית, כבוד הגברים קשור לתומתן המינית של בנותיהם (Abu-Lughud, 1993). כבוד זה עניינו רווחת הקבוצה, ולא רווחת האישה הבודדת. כדי שכבוד הקבוצה יישמר, יש להשגיח על תנועותיהן של הבנות. לכן, על מנת לחסן אותן נגד הפיתוי, יש לחתן אותן מהר ככל האפשר, לפני שבתוליהן ייפגעו. מבחן הבתולין נתפס כמבחן מכריע אצל כל אישה ומאיץ את תהליך החיתון של הבנות. בתחום זה אין שוני בין התפיסה האסלאמית לבין הדת הדרוזית.

חוקי הדמוקרטיה של מדינת ישראל מוקירים את חופש הפעולה של הפרט, חופש הדיבור, חופש הדת והזכות לחיים. הגוף המחוקק במדינה אחראי לחקיקת החוקים

והתקנות, והגוף המבצע אחראי לאכיפתו של החוק וליישום הסנקציות הנדרשות נגד מבצעי העברות השונות. מדינת ישראל מתבססת על החוקה הבריטית בחקיקת החוקים. חוק הזכות לחיים ולביטחון קובע כי לכל אדם יש זכות להגנה מפני פגיעה גופנית או התעללות נפשית. זאת היא זכות בסיסית וראשונית של האדם, המאפשרת לו לחיות את חייו בכבוד ואי-השפלה, ולממש את כל שאר זכויותיו וחירויותיו הנובעות מעצם היותו אדם: "לכל אדם יש את הזכות לחיים, לחירות ולביטחון אישי" (ויקיפדיה, 2008). השאלה העולה כאן היא, מהו המניע המעודד מקבץ מסוים של אזרחים (כולל בני העדה הדרוזית) לקחת את החוק לידיהם ולגזול חייהם של אחרים. האם האמונות הדתיות והתפיסות המוסריות גוברות על החוקים בקרב קבוצות מיעוט דתי אתני בתוך המדינה?

רצח נשים כדילמה מוסרית

המשפחה המונוגמית היא דוגמה מייצגת למוסד החברתי הרחב, על כל עקרונותיו. המשפחה נתפסת כגוף חברתי שיש בו הגדרה ברורה לזכויותיו וחובותיו של האדם. תפקידה של המשפחה לשמש בית ספר ללימוד הצדק החברתי. הצדק בספֶרה המשפחתית נבנה על ידי הגבר העומד בראשה ומוביל אותה (Rawls, 1971). קיימות שלוש רמות פסיכולוגיות בהתפתחות השיפוט המוסרי:

א. הרמה הטרום-קונוונציונלית: ההחלטות המוסריות של הילדים הן אגוצנטריות ומבוססות על שיקולים אישיים וחומריים. הפעולות שלהם נתפסות על ידם כטובות או רעות.

ב. הרמה הקונוונציונלית: הילדים אינם מרוכזים רק בעצמם, אלא מסוגלים להבין את הזולת (סוציו-צנטריות). ברמה זו ישנה היצמדות למוסכמות החברתיות, בשאיפה לשמור על המבנה החברתי הקיים, לתמוך בו ולהצדיקו.

ג. הרמה הפוסט-קונוונציונלית: היא הרמה האוטונומית. רמה זו מבוססת על עקרונות אוטונומיים של צדק, התקפים גם מעבר לחוקים, למוסכמות חברתיות או לקבוצת השווים. רמת התפתחות זו של השיפוט המוסרי מאפשרת להניח, בשם הצדק, התנהגות מוסרית; דהיינו העלייה בשלבים מאפשרת שיפוט אובייקטיבי ורציונלי והלימה גבוהה יותר בין הפוטנציאל המוסרי, כפי שהוא נבחן ברמה תאורטית, ובין רמת השיפוט המוסרי המשתקפת מהצדקת מעשה נתון ברמה ממשית (Kohlberg, 1984).

לעומת זאת, גיליגאן (Gilligan, 1982) הייתה סבורה כי שלבי התפתחות המוסר אשר הציע קולברג אינם מייצגים את ההתפתחות האנושית. לדעתה, ההתפתחות האנושית נבנית לאורך שני קווים מקבילים של חיפוש שוויון וקשר. שני קווי התפתחות אלו אחראים בדיעבד להתפתחות שתי נקודות מבט מוסריות נפרדות: צדק ודאגה. היא תפסה את הנמקת המוסר כנרטיב העומד בפני עצמו. על כן הציעה לבחון אותו בארבע דרכים:

- א. לחפש את ההקשר של הדילמה (תרבות, היסטוריה).
- ב. לחפש את הגדרת ה"עצמי" המוסרית.
- ג. לחפש את האוריינטציה של הדאגה.
- ד. לחפש את האוריינטציה של הצדק.

גיליגאן התייחסה לספֵרה המשפחתית כאל מקום שבו מתרחשות דילמות מוסריות אשר אינן ניתנות להבנה ללא התייחסות לקשרים הבין-אישיים של הנבדקים והנבדקות, להגדרת ה"עצמי" שלהם ולאוריינטציות המוסריות השונות שלהם. היא שמה דגש על הקשרים החברתיים והתרבותיים וכן על ההקשר שבו מתרחש המצב שהוא ייחודי. כמו כן, היא טענה כי אנשים חיים בהקשר חברתי והם נמצאים תמיד ביחסי גומלין, וכל החלטה תהיה מושפעת ממרכיבים אלה. לפיכך, אין חשיבות לאיתור ההנמקות הרציונליות של השופט לצורך יצירת מדרג מוסרי בעולם מופשט, אלא לחיפוש המחשבות והרגשות שהאדם מגלה בקשר לדילמות יום יומיות (אינטימיות). אלה, לעתים קרובות, שייכות לתחום המשפחה. במקביל, ואלצר (Walzer, 1983) הדגיש את מיקומה של הספֵרה המשפחתית בבניית השיפוט המוסרי, אך התעלם מכך שבספרה זו קיימים שני קולות שונים: הקול הגברי והקול הנשי. הקול הגברי הוא שקובע את הנורמות והחוקים בספרה המשפחתית, אף את מקומה ותפקידה של האישה.

המתודולוגיה של גיליגאן חשובה, לדעתי, לחקר קונפליקטים בתחום המשפחה והמיניות, משום שהיא מאפשרת ביטוי לטיעונים מוסריים הקשורים לא רק לצדק, אלא גם לאינטימיות.

במחקרים מאוחרים יותר טענו לין וגיליגאן (Linn & Gilligan, 1990), כי הדילמה המוסרית דומה לתמונות עמומות שניתן לראותן בו-זמנית בצורות שונות או מנקודות ראות שונות. היא הגדירה נקודת ראות של צדק כהסתכלות העוסקת בבעיות של אי-שוויון ומצוקה ומחזיקה באידאלים של הדדיות, כבוד ושוויון. את נקודת הראות של הדאגה היא הגדירה כהסתכלות העוסקת בבעיות של ניתוק ונטישה ומחזיקה באידאלים של תשומת לב והיענות לצרכים. נקודות ראות אלו נקראות בשפה של פסיכולוגיית המוסר, "אוריינטציה של צדק" – טיעונים של חוק וזכויות, ו"אוריינטציה של דאגה" – טיעונים של צרכים והיענות לאחרים. בעוד שתי האוריינטציות הללו יכולות לסייע לאנשים להבנת המקרים שאתם הם מתמודדים, לפתרון מחדש של קונפליקט ולהערכת פתרון זה בדילמות חיים אמיתיות, הרי שאחת מהשתיים היא, בדרך כלל, דומיננטית יותר. ג'ונסטון (Johnston, 1988) טענה כי אנשים המגדירים את עצמם כקשורים (connected), דהיינו תופסים את עצמם דרך הקשרים שלהם לאחרים, נוטים לאמץ אוריינטציה מוסרית של דאגה. ואילו אנשים המגדירים את עצמם כעצמאים, דהיינו המתייחסים לעצמם באופן מנותק מהאחרים, בעמדם מול דילמה מוסרית, נוטים יותר לבחור באוריינטציה של צדק.

ג'ונסטון (Johnston, 1988) הציגה בפני המתבגרים דילמה מוסרית הלקוחה ממשלי אזופוס. הם התבקשו לומר, מהי לדעתם הדילמה ומהו הפתרון הנכון ביותר עבורה. היא מצאה כי בנות מתארות את הדילמות ואת הדרכים לפתרון ספונטנית במונחים של דאגה. הבנים לעומתן, מתארים זאת במונחים של צדק. אך כאשר התבקשו שני המינים לתת פתרונות אחרים לדילמה, הבנות הציגו פתרונות של צדק, והבנים פתרונות של דאגה. לפיכך, היא טענה כי אין קול אחד מסוים אצל גברים ואחר לחלוטין אצל נשים. בתיאורי האנשים המתייחסים לדילמות מוסריות מיוצגות שתי האוריינטציות המוסריות, של צדק וזכויות ושל דאגה ואחריות, ללא הבדלי מין.

מחקרים אחרים (Lyons, 1988) הראו, כי נשים העומדות מול דילמה מוסרית, נוטות להשתמש יותר בשפת הקשר והדאגה – היענות, אכפתיות ואחריות לזולת. אף כי הממצאים של ליונס תומכים בטענותיה של גיליגאן (Gilligan, 1982) בנוגע להבדלים בין המינים בשיפוט מוסרי, ומחזקים אותן, חשוב לציין, כי הבדלים אלו קיימים בהעדפה הספונטנית של השיפוט. אין בכך משום טענה כי אוריינטציה מסוימת טבועה אוטומטית בזהות מינית מסוימת.

וארק וקרובס (Wark & Krebs, 1997) בדקו את הקשר בין מין וסוג הדילמה המוסרית לבין הרמה המוסרית והאוריינטציה המוסרית, בהסתמך על התאוריות של גיליגאן ושל קולברג (Kohlberg, 1984; Gilligan, 1982). הם מצאו כי נשים אינן שונות מהגברים בשיפוט המוסרי שלהן כפי שטענה גיליגאן. מאידך גיסא, הרמה המוסרית והאוריינטציה המוסרית השתנו על פי סוגי הדילמות המוסריות אשר הוצגו בפניהם. נשים וגברים כאחד לא שמרו על תגובה אחידה לשלוש הדילמות שהוצגו לפניהם, הן ברמה המוסרית והן באוריינטציה המוסרית. ממצאים אלו חשובים למחקר הנוכחי, אשר יתמקד בתגובתם הספונטנית והחלופית של מתבגרים ומתבגרות בקהילה הדרוזית על דילמה מוסרית של רצח אישה דרוזית, בעקבות האשמה בחילול כבוד המשפחה.

רצח נשים על פי התאוריות הפסיכולוגיות של הבדלים בין המינים

פטריארכליות היא מונח המייצג אידאולוגיה גברית. מונח זה מבליט את הגבר כסמל ואת כוחו של האב. בחברה פטריארכלית הקול הנשי מודחק ומאויס בדרכים שונות. סימון דה בוואר (De Beauvoir, 1970) טענה כי הגברים מהווים את ה"נושא" של ההיסטוריה ואת ה"עצמי" בחברה, בעוד הנשים הן אובייקט פסיבי ומוגדרות כ"אחר".

חוקרות שונות של פסיכולוגיית האישה ראו את החברה הפטריארכלית כחברה מדרגית, שבה הגבר הוא דומיננטי, בתוך המשפחה ומחוצה לה. הגבר הוא שקובע את מקומה של האישה בחברה (Gergen, 1990; Hartmann, 1981; Mckinnon, 1990).

1982). אקרט (Eckart, 1993) טענה אף היא כי התפיסה התרבותית היא הקובעת את המדיניות החברתית, ושמקורה בהשקפה הגברית. בשל ההתפתחות השונה של המינים, התפיסות – הגברית והנשית – שונות זו מזו, וכך גם עצמות הכוח שלהן. בעוד שהנשים נמצאות בשולי הכוח החברתי, הגברים נמצאו בראשו, לכן תפיסת עולמם היא השלטת.

בקרב חוקרות פמיניסטיות קיימת תמימות דעים גוברת והולכת באשר לחשיבות המחקר הנרטיבי בהבנת פסיכולוגיית המוסר אצל הנשים. חלק מן המחקרים הראו כי סיפורי הנשים מייצגים בחלקם חוויות של פרטים ובחלקם – של קבוצות. הנרטיבים מסייעים לחשוף את חוסר האיזון במערך הכוחות הגברי-נשי, הקיים לרעתן של נשים רבות (Laird, 1989; Mckinnon, 1987; Saleeby, 1994). במקביל, טענה אקרט (Eckart, 1993) כי המחקר הנרטיבי אינו שייך דווקא למחקרי נשים, אך חשיבותו בכך שהוא תורם לפיתוח "רגישות פמיניסטית", המסייעת להבנת חוויות של נשים כנושא הסיפור ולא כמושא שלו.

הירש (Hirsch, 1967) היה סבור שיש לייחס חשיבות להבנת המשמעות של הסיפור. לדעתו, יש להבחין בין מובן אחיד ומוחלט המובע במילות הסיפור, לבין המשמעות המובנת מהטקסט, המבטאת את היחס בין תוכן הטקסט לבין תפיסת עולמו של המרואיין ועולמו התרבותי והפוליטי. פיש (Fish, 1980), לעומתו, היה סבור שאין יחס מובן אחיד לטקסט. הרקע האישי, הרקע התרבותי, הרקע האתני והרקע הפוליטי של המפרש הם המשפיעים על הפרשנות של הנרטיב. טפאן ובראון (Tapan & Brown, 1992) כתבו "מדריך לקריאת סיפורת של קונפליקט ובחירה", המושפע מגיליגאן. מדריך זה מנסה לאתר את האוריינטציות של הצדק והדאגה במערך היחסים של המרואיין, כפי שהן מוצגות בנרטיב שלו ובשפתו, וכן את המתח הפסיכולוגי שאנשים חושפים בסיפוריהם, הקשור בניסיונם המוסרי. שיטתם של טפאן ובראון מנסה לתעד את המורכבות של סיפורי הקונפליקטים, ההחלטות והבחירות, מעבר למערך ההנמקות הרציונליות שמבחני השיפוט המוסרי בודקים.

מסקירת הספרות ניתנת לראות כי התאוריה של גיליגאן (Gilligan, 1982) הדגישה כי בעת דיון השיפוט מוסרי, ההבדלים בין המינים מחייבים דיון רציני. מאידך גיסא, ניתן, ואף נחוץ, לראות בגישתן של לין וגיליגאן (Linn & Gilligan, 1990) ניסיון לקטגוריזציה מחודשת של קולות מוסריים, המעורר שאלות חדשות ללא השערות בצדן. אלו שאלות הקשורות לתוכן הקול הנשי והקול הגברי, ולא רק לצורתם. לין וגיליגאן טענו כי שיפוטי מוסר פסיכולוגיים אינם ניתנים במנותק מהקרבה של ה"עצמי" לאירוע הבעייתי. לפיכך יש לבדוק, הן ברמה כמותית והן ברמה איכותית, כיצד מושמע הקול המוסרי, לא רק על ידי אוכלוסיות שונות, על פי אמות המידה של המין, הגיל וההשכלה (Gilligan, 1982; Kohlberg, 1984), אלא על ידי מה שיוגדר במחקר זה "רמת המעורבות המוסרית" (Kelman & Hamilton, 1989).

גיל ההתבגרות מאופיין במתחים ותחושות סותרות של המתבגרים כלפי עצמם: בגרות מול ילדותיות, משמעות מול ניכור ועוד. מאידך גיסא, למתבגר חסרה חשיבה מורכבת, והוא רואה דברים בפשטנות ובחד-ממדיות (שחור-לבן). במשך הזמן גדלה מורכבות החשיבה, המתבטאת ביכולות של מבוגרים לעשות הבחנות רבות וליצור מהן שלם הגיוני, וכן ביכולת לראות בעיה מזוויות שונות. אצל הנוער הזהות אינה מגובשת, כי חסרה תפיסת עולם כוללת. גם אם ההורים מציגים תפיסה כוללת ומגובשת, הרי למתבגר חשוב להיות ייחודי ושונה ולגבש מתוך אוטונומיה תפיסת עולם משלו ולא לקבל אותה מן המוכן (קניאל, 2006). המחקר הנוכחי מתמקד במרויאניים אשר נמצאים בגיל ההתבגרות. מטרתו של המחקר לבדוק את השיפוט המוסרי של המתבגרים בנושא רצח נשים דרוזיות על רקע חילול כבוד המשפחה.

שאלות המחקר

- א. האם קיים הבדל בין מתבגרים ומתבגרות דרוזים בפרשנות שהם נותנים למצב של רצח אישה דרוזית המואשמת בחילול כבוד המשפחה?
- ב. האם יש קשר בין הגדרת ה"עצמי" ("קשור" או "נפרד") בקרב המתבגרים והמתבגרות לבין האוריינטציה המוסרית שלהם כלפי רצח נשים דרוזיות המואשמות בחילול כבוד המשפחה?
- ג. האם יש קשר בין "הקרבה המוסרית" של המתבגרים לקרבן הרצח לבין האוריינטציה המוסרית שלהם כלפי רצח נשים דרוזיות המואשמות בחילול כבוד המשפחה?
- ד. מהו סוג הנרטיב העומד מאחורי עמדותיהם של המתבגרים: האם זה נרטיב של דאגה בקרב הבנות ונרטיב של צדק בקרב הבנים?

שיטת המחקר

אנלוסיית המחקר

המדגם כלל 246 מתבגרים דרוזים (92 בנים ו-154 בנות) בני 15–18, הלומדים בבית ספר תיכון בצפון הארץ. 400 שאלונים הופצו בקרב מתבגרים משלוש שכבות גיל. כל שכבה כללה עשר כיתות, ולצורך המחקר, נבחרו מכל שכבה חמש הכיתות שנשאו מספר זוגי. המורים קיבלו הדרכה על סדר ההעברה של השאלון יום לפני העברתו. השאלונים הועברו לכל הכיתות שנבחרו בשעה השנייה של הלימודים. הזמן המשוער למילוי השאלון היה שיעור אחד. תלמיד אשר לא הצליח לסיים את מילוי השאלון בשיעור אחד, המשיך בשיעור שאחריו. השאלונים נמסרו למורים במרוכז. כאמור, 246 שאלונים מולאו בשלמות והיוו את המדגם. האחוז הגבוה של שאלונים בלתי שלמים מוסבר בחוסר בדיקה עקבית של עבודת התלמידים על ידי המורים וכן בזמן האחיד של העברת השאלונים, אשר מנע מהחוקר להיות נוכח בכל הכיתות.

כלי המחקר

השאלון היה מורכב מחמישה חלקים: חלק אחד כלל את הפרטים האישיים; שלושה חלקים בדקו את עמדותיהם של הנבדקים כלפי אלימות המופעלת נגד נשים בשלוש רמות של קרבה מוסרית: כאשר האישה המואשמת אינה ידועה לנבדק, כאשר המואשמת היא אישה דרוזית, כאשר המואשמת אישה דרוזית הנמצאת ברמות קרבה שונות מהנבדק; חלק אחד התמקד במשל של אזופוס.

חלק ראשון – בדק את עמדת המתבגר כלפי סוגי אלימות המשתקפים דרך שתי תמונות השלכתיות. הנבדק התבקש לחוות את דעתו ולנקוט עמדה כלפי שני מצבים של אלימות שהוצגו באמצעות שתי תמונות השלכתיות, שהן הרחבה של מבחן ה-TAT אשר נבדק על ידי גיליגאן (Gilligan, 1982) במחקריה על אלימות בקרב גברים. התמונות צוירו בידי מורה לאמנות. התמונה הראשונה תיארה גבר אשר מפעיל אלימות פיזית נגד אישה, ושתי נשים ברקע תמהות ללא תגובה. התמונה השנייה תיארה גבר אשר שולף סכין נגד אישה הלבושה בצורה פרובוקטיבית, ושתי נשים ברקע אשר מביעות שמחה. לאחר כל תמונה, הנבדק התבקש לכתוב בקצרה את הסיפור שהוא רואה ולענות על השאלות הבאות: של מי הבעיה? מיהו בעל הכוח בסיפור ומדוע? האם בעל הכוח בסיפור שלך הוא גם צודק? מדוע? למי יש זכות להתנגד ומדוע? למי אין זכות להתנגד ומדוע? מי הקרבן בסיפור ומדוע? מהי תגובת הנוכחים, האם היא צודקת? האם אפשר היה להתנהג אחרת? בשלב זה לא נאמר לתלמידים שהאלימות קשורה עם חילול כבוד המשפחה.

כל שאלה קיבלה ציון בין 1–4, על פי טבלת הקידוד אשר נבנתה בהסתמך לתשובות של הנבדקים. לדוגמה: קידוד התשובות לשאלה "של מי הבעיה?" נעשה כדלקמן: 1 – הבעיה היא של האישה; 2 – הבעיה היא של הגבר; 3 – הבעיה היא של הנוכחים; 4 – איני יודע. בסוף כל תמונה הנבדק מציג תשעה ציונים, בהתאם למספר השאלות, וציון עשירי המסמל את ממוצע התשובות.

חלק שני – בדק את עמדת המתבגרים כלפי רצח נשים דרוזיות המואשמות בחילול כבוד המשפחה. כל נבדק קיבל 12 היגדים על חילול כבוד המשפחה, מסודרים בדרגת חומרה עולה. הנבדק התבקש לדרג כל היגד על פי סולם הבנוי מחמש דרגות, מ-1–5 (1 – לא מסכים כלל; 5 – מסכים מאוד). לדוגמה: "לדעתי, אם בחורה דרוזית נשואה יוצאת עם דרוזי שאינו בעלה, מותר לרצוח אותה (גם אם לא קיימה אתו יחסי מין)" (1 – לא מסכים כלל; 2 – לא מסכים; 3 – לא יודע; 4 – מסכים; 5 – מסכים מאוד).

חלק שלישי – בדק את עמדותיהם של המתבגרים כלפי רצח נשים דרוזיות המואשמות בחילול כבוד המשפחה, בהסתמך על דרגות קרבה שונות לקרבן הרצח. הנבדק נדרש לדווח על מידת תמיכתו או אי-תמיכתו ברצח, אם האישה המואשמת הייתה אחותו, קרובת משפחה, שכנה, בחורה מהכפר או בחורה מכפר אחר. פריטי ההתנהגות בנויים לפי סולם גוטמן – שש דרגות הנעות מהקל לכבד (1 – סולח; 6 – רוצח). לדוגמה: "אם אחותי הייתה מקיימת יחסי מין עם בחור שאינו דרוזי,

הייתי: 1 – סולח לה; 2 – מנתק אתה כל קשר; 3 – נוזף בה; 4 – סוגר אותה בחדר בודד; 5 – מכה אותה; 6 – רוצח אותה; 7 – אחר, פרט...

חלק רביעי – שאלון הפרטים האישיים כלל מידע על אודות גיל הנבדק, מין, השכלה, מספר אחים ואחיות, אחיות רווקות או נשואות וסדר הלידה של האחיות ביחס לנבדק.

חלק חמישי – משל אזופוס – מבחן השיפוט המוסרי של דאגה וצדק על פי ג'ונסטון (Johnston, 1988). במשל זה נבדקים ארבעה מושגים בסיסיים – שני מושגים הקשורים **להגדרת ה"עצמי"**: (א) נפרד – מתאר את עצמו במנותק מאחרים; (ב) קשור – מתאר את עצמו כתלוי וקשור באחרים, ושניים הקשורים **לשפה המוסרית**: (א) שפה של דאגה ואחריות; (ב) שפה של זכויות וצדק. כל נבדק קיבל סיפור על קיפוד אשר חיפש מחילה עם בוא הסתיו. הוא מצא מחילה מצוינת, אולם גילה שהיא תפוסה על ידי משפחת חפרפרות. הקיפוד ביקש את רשותן של החפרפרות לגור אתן במחילה, והן הסכימו. המחטים החדות של הקיפוד שרטו את החפרפרות שוב ושוב. כעבור תקופה של סבל, הן דרשו מהקיפוד לעזוב את המחילה, אך הקיפוד התנגד לכך. הנבדק התבקש לתאר ולנמק את הדילמה המוסרית, את הפתרון הראשון שעלה בדעתו (הספונטני), ואת הפתרונות שהוא מציע לאחר מחשבה (החלופיים).

קידוד התשובות נעשה על פי המדריך של טפאן ובראון (Tapan & Brown, 1992). הנבדק קיבל ציון אחד עבור סוג ה"עצמי" כפי שהוא השתקף מתיאור הדילמה (1 – נפרד; 2 – קשור; 3 – שניהם), וארבעה ציונים נוספים עבור האוריינטציה המוסרית שלו – צדק (חוק וזכויות) או דאגה (צרכים והיענות לאחרים), כפי שהיא משתקפת בפתרונות הראשונים שהוא מציע, בפתרונות החלופיים, בפתרון המועדף ובנימוק לבחירתו (1 – צדק; 2 – דאגה; 3 – שניהם; 4 – אין תשובה). במבחן זה, כל נבדק קיבל בסך הכול חמישה ציונים.

הליך המחקר

השאלון הועבר בשני שלבים. בשלב הראשון, הנבדק קיבל את החלק הראשון – שתי תמונות, ונדרש לענות על השאלות המצורפות. בשלב שני, הנבדק קיבל את ארבעת החלקים הנוספים של השאלון ונדרש לענות עליהם.

השאלונים היו בעילום שם. כל שאלון קיבל מספר סידורי למטרת הקידוד. השאלון הועבר בשפה העברית, והמתבגרים נדרשו לענות בעברית גם על השאלות הפתוחות. חשוב לציין כי הנבדקים שלטו שליטה מלאה בעברית.

ניתוח הנתונים

ציוני הנבדקים בכל אחד מהמבחנים עובדו סטטיסטית: נעשה ניתוח שונות לעמדת הנבדק לפי גיל, מין, הגדרת ה"עצמי" והאוריינטציה המוסרית של הנבדק, לכל חלק מחלקי השאלון ולכל החלקים המרכיבים את השאלון.

הממצאים

רשימת המדדים אשר נבנו על סמך תשובות הנבדקים בעקבות הצגת התמונה הראשונה (החלק הראשון של השאלון) הראו כי 43.9% מבין המתבגרות, לעומת 35.8% מבין המתבגרים, כתבו סיפור של דאגה. 29.1% מבין המתבגרים ציינו כי הבעיה היא של האישה, לעומת 26.1% בקרב המתבגרות. שניהם ציינו באופן בולט כי בעל הכוח הוא הגבר (97% בנים, 95.7% בנות). 97% מבין המתבגרים, לעומת 95.7% מבין המתבגרות, היו סבורים כי הגבר אינו צודק וכי לאישה יש זכות להתנגד (53.3% מתבגרים, 46.5% מתבגרות). האישה נתפסה כקרבתן של אלימות אצל 66.7% מהמתבגרים ו-55.2% מתבגרות, ותגובה של נוכחות אך חוסר התערבות בנעשה נמצאה בלתי מוצדקת אצל 50.3% מהמתבגרים ו-53.7% מהמתבגרות. רוב המתבגרים סברו כי היה ניתן לנהוג אחרת (92.1% מתבגרים, 92.6% מתבגרות).

לוח 1: התפלגות תשובות הנבדקים לפי מין ואוריינטציה מוסרית בתמונה הראשונה

השאלה	מתבגרים N=92 %	מתבגרות N=154 %	χ^2	P
מהות הסיפור				
צדק	37.6	20.0	15.08	*.0005
דאגה	35.8	43.9	—	
בעל הבעיה				
הגבר	20.6	20.0	16.9	.110
האישה	29.1	26.1	—	
בעל הכוח				
הגבר	97.0	95.7	3.19	.525
האישה				
האם בעל הכוח צודק?				
צודק	14.6	11.3	5.63	.059
לא צודק	68.8	79.2	—	
למי יש זכות להתנגד?				
לגבר	6.1	3.5	—	.321
לאישה	53.3	46.5	10.36	
מיהו הקרבתן?				
האישה	66.7	55.2	17.37	*.043
הגבר			—	

לוח 1: המשך

P	χ^2	מתבגרות	מתבגרים	השאלה
		N=154 %	N=92 %	
				האם תגובת הנוכחים מוצדקת?
*.0415	—	44.5	43.0	כן
	6.36	53.7	50.3	לא
				כן ולא
				האם היה אפשר להתנהג אחרת?
.214	—	92.6	92.1	כן
	9.56	6.5	4.8	לא
				כן ולא

Sig* ($p < 0.05$): התוצאה מעידה על הבדל מובהק בין מתבגרים למתבגרות באשר לאוריינטציה המוסרית שלהם. הערות: התוצאות בלוח מתייחסות לתשובות הדיכוטומיות של המתבגרים ולא לאלה הכוללות שתי תשובות בו בזמן, על כן סיכום האחוזים אינו מגיע ל-100%. מבחן χ^2 משווה בין בניסוי ובנות ובין האוריינטציה המוסרית שלהם (צדק או דאגה).

בתמונה הראשונה, ניתוח השוונות למידת התמיכה של המתבגרים באלימות המופעלת נגד נשים המואשמות בחילול כבוד המשפחה, על פי מין הנבדק, גילו, וסוג הגדרת ה"עצמי", הראה כי אין הבדל משמעותי בין עמדותיהם של המתבגרים והמתבגרות בני 15–18 כלפי אלימות נגד נשים. כמו כן, לא נמצא הבדל משמעותי בין המגדירים את עצמם כקשורים או בין המגדירים עצמם כנפרדים, לבין מידת התמיכה שלהם באלימות.

רשימת המדדים אשר נבנו על סמך תשובות הנבדקים בעקבות הצגת התמונה השנייה, הראו כי 50.3% מבין המתבגרים ו-55.3% מבין המתבגרות כתבו סיפור של צדק. 38.8% מבין הבנים, בדומה לבנות (38.3%), חשבו כי הבעיה היא של האישה. 89.7% מבין המתבגרים, לעומת 92.2% מבין המתבגרות, הבחינו כי בעל הכוח הוא הגבר, אך היו סבורים שהגבר אינו צודק (70% בנים, 67% בנות). 49.7% מבין המתבגרים, לעומת 43.9% מבין המתבגרות, ציינו כי זכותה של האישה להתנגד. שני המינים היו סבורים כי האישה היא הקרבן (66.1% בנים, 55.2% בנות), כי תגובתם של הנוכחים אינה מוצדקת (77.6% בנים, 81.9% בנות) וכי היה ניתן לנהוג אחרת (84% בנים, 83.9% בנות).

בתמונה השנייה, ניתוח השוונות למידת התמיכה באלימות לפי גיל, סוג ה"עצמי" ומין הנבדק, הראה כי אין הבדל משמעותי בין עמדות המתבגרים והמתבגרות כלפי אלימות המופעלת נגד הנשים בתמונות.

הממצאים של **החלק השני** בשאלון, אשר בדק את עמדת המתבגרים כלפי רצח נשים דרוזיות המואשמות בחילול כבוד המשפחה בדרגות חומרה שונות, הראו כי דרגת התמיכה ברצח אצל שני המינים גבוהה מאשר ההתנגדות לו, ככל שדרגת

חומרת ההאשמה בחילול כבוד המשפחה עולה (ממוצע המתבגרים 3.6, ס"ת 1.03; ממוצע המתבגרות 3.66, ס"ת 1.32). ניתוח השונוות לתמיכה ברצח, לפי הגיל, המין והאוריינטציה המוסרית של הנבדק, הראה כי מתבגרים בעלי אוריינטציה של צדק נוטים לצדד, ספונטנית, בפתרון של רצח.

הממצאים של **החלק השלישי** בשאלון, אשר בדק את עמדותיהם של המתבגרים כלפי רצח נשים דרוזיות המואשמות בחילול כבוד המשפחה, בהסתמך על דרגות קרבה שונות לקרבן הרצח, הראו כי קיימת נטייה גוברת לתמוך ברצח אישה, ככל שרמת הקרבה של הנבדק לקרבן הרצח גדלה (0.9 כאשר המואשמת היא אישה כלשהי מהכפר, לעומת 2.67 כאשר המואשמת היא אחות). 64.4% מהמתבגרות, לעומת 53.4% מהמתבגרים, טענו כי היו מנתקות כל קשר עם האישה המואשמת, אם היא הייתה האחות שלהן. 74.3% מבין המתבגרים, לעומת 78.7% מבין המתבגרות, היו מנתקים את הקשר עם האישה המואשמת אם הייתה קרובת משפחה. 26.7% מהמתבגרים צידדו ברצח, לעומת 11.5% מבין המתבגרות, אם המואשמת הייתה האחות שלהם. תגובותיהן של המתבגרות נמצאו מחמירות פחות ועקביות יותר מאלה של המתבגרים לאורך ממדי הקרבה השונים. 65.4% מבין המתבגרים התנגדו לרצח, לעומת 76.9% מבין המתבגרות.

ניתוח השונוות לתמיכה של הנבדק ברצח נשים דרוזיות לפי מין, גיל, הגדרת ה"עצמי" והאוריינטציה המוסרית הראה כי מתבגרים אשר הגדירו את עצמם כנפרדים נטו לצדד יותר ברצח הנשים ($p < .01$).

בדיקת מידת העקביות בעמדתו של הנבדק כלפי רצח נשים דרוזיות, לאורך שלושת החלקים הראשונים של השאלון, אשר משקפים רמות קרבה שונות לקרבן הרצח, הצביעה על שינוי בעמדתם של המתבגרים כלפי רצח נשים דרוזיות. המתבגרים תמכו ברצח הנשים ככל שדרגת הקרבה שלהם עם קרבן הרצח עלתה ($p < .03$).

הממצאים של **החלק הרביעי** – משל אזופוס, הצביעו על כך כי 57.6% מהמתבגרים תופסים את עצמם כנפרדים, לעומת 54.8% מבין המתבגרות (54.8%). ניתוח השונוות לתמיכה של הנבדק באלימות המופעלת בסיפור, לפי מין, גיל, הגדרת ה"עצמי" ואוריינטציה מוסרית, הראה כי מתבגרים אשר מגדירים את עצמם כקשורים, נוטים להשתמש באוריינטציה של דאגה, ואלה שמגדירים את עצמם כנפרדים, נוטים להשתמש באוריינטציה של צדק ($p < .001$).

דיון

מחקר זה בחן ממדים שונים של מבט מוסרי בקרב מתבגרים ומתבגרות דרוזים על תופעה של רצח נשים דרוזיות. הדילמה של רצח נשים דרוזיות הוצגה בשתי ספרות: ספרה היפותטית – שבה קרבן הרצח רחוק ממרחב היחסים האישיים של הנבדק, וספרה ממשית – שבה קרבן הרצח הוא בדרגות קרבה שונות לנבדק. הנבדקים התבקשו לספר את סיפור הדילמה, לנקוט עמדה ולנמקה בשלושה מצבים שונים של קרבה אל קרבן הרצח.

שאלת המחקר הראשונה הייתה: האם קיים הבדל בין מתבגרים ומתבגרות דרוזים בפרשנות שהם נותנים למצב של רצח אישה המואשמת בחילול כבוד המשפחה? הממצאים הראו, כתגובה לתמונה הראשונה, כי המתבגרים הדרוזים השתמשו בפרשנות של צדק למצב שבו מופעלת אלימות נגד נשים. לעומת זאת, המתבגרות הדרוזיות השתמשו בפרשנות של דאגה. בתמונה השנייה, המתבגרים והמתבגרות הדרוזים פירשו את המצב כהיבט של צדק. שינוי זה בהתייחסותן המוסרית של המתבגרות כלפי שתי התמונות שבהן מופעלת אלימות נגד נשים, יכול לרמוז על קיומם של הבדלים בין המינים בפרשנות המוסרית הניתנת כלפי מצבי חיים הנושאים קונפליקט (Gilligan, 1982). נשים מגיבות מתוך אכפתיות ודאגה, וגברים מגיבים מתוך אוריינטציה של צדק. לעומת זאת, ממצאים אלה יש בידיהם כדי לחזק את טענתה של ג'ונסטון (Johnston, 1988), כי נשים מסוגלות לתת פרשנות של צדק, לצד הפרשנות האכפתית אשר מאפיינת אותן.

בחלק המשקף את עמדת המתבגרים כלפי רצח נשים כאשר הקרבן הוא בדרגות קרבה שונות לנבדק, נמצא כי תגובתם של המתבגרים הייתה חמורה יותר מזו של המתבגרות. מתבגרים תמכו ברצח יותר מאשר המתבגרות. תמיכה זו של המתבגרים ברצח אינה מפתיעה, לאור הידוע על חברות מסורתיות פטריארכליות, שבהן הגברים נתפסים כאחראים ליישום העונש נגד אחיות המחללות את כבוד המשפחה (Abu-Lughud, 1993). המתבגרים משקפים כנראה את עמדתם של הגברים בעדה הדרוזית כלפי נשים אשר מואשמות בחילול כבוד המשפחה, ורתומים למטרותיה של הקהילה בנושא זה (Triandis, 1995).

שאלת המחקר השנייה הייתה: האם יש קשר בין הגדרת ה"עצמי" (קשור או נפרד) בקרב המתבגרים והמתבגרות, לבין האוריינטציה המוסרית שלהם כלפי רצח נשים המואשמות בחילול כבוד המשפחה? הממצאים של החלק הראשון – התמונות – הראו, כי אין הבדל משמעותי בעמדותיהם של המתבגרים והמתבגרות בני 15–18 כלפי הפעלת אלימות נגד נשים. כלומר הפעלת אלימות היפוטטית נגד נשים, שאין בה מעורבות מוסרית עם הקרבן או קשר אישי עמו, אינה מבליטה את השונות בעמדותיהם של המתבגרים והמתבגרות כלפי הנושא (Kelman & Hamilton, 1989). המרחק הרגשי מהקרבן גובר על המאפיינים המגדריים והפסיכולוגיים של האדם.

במקביל, ממצאי החלק השני של השאלון, המשקף את עמדת המתבגרים כלפי רצח נשים דרוזיות המואשמות בחילול כבוד המשפחה בדרגות חומרה שונות, הראו קשר חיובי בין הגדרת ה"עצמי" של הנבדק לבין האוריינטציה המוסרית שלו. מתבגרים בנים אשר הגדירו את עצמם כנפרדים, השתמשו בהסברים את תמיכתם ברצח באוריינטציה של צדק יותר מאשר הבנות, ואף תמכו ברצח יותר מהן.

ממצאים אלה תומכים בחלקם בתאוריה של ג'ונסטון (Johnston, 1988), אשר טענה כי אנשים המגדירים את עצמם כנפרדים ייטו להשתמש באוריינטציה של צדק, ואלה המגדירים את עצמם כקשורים ייטו להשתמש באוריינטציה של דאגה

ואכפתיות. ממצאים אלה מלמדים, כי החברה הדרוזית המסורתית, בדומה לחברה המערבית הפטריארכלית, מחנכת את הגברים לקראת פיתוח "עצמי" גברי נפרד, המתבסס בעת ההתמודדות עם דילמת חיים קונקרטי על אוריינטציה של צדק. יתר על כן, סביר להניח כי בחברה הדרוזית המסורתית, אשר מחנכת את הגברים לממדים תרבותיים של קולקטיביזם אופקי (Triandis, 1995) נגד נשים המחללות את כבוד המשפחה, האוריינטציה המוסרית הגברית כלפי נשים האלה תהיה דומה.

שאלת המחקר השלישית הייתה: האם יש קשר בין הקרבה של המתבגרים לקרבן הרצח לבין האוריינטציה המוסרית שלהם כלפי רצח נשים המואשמות בחילול כבוד המשפחה? הממצאים הראו כי ככל שהנבדק היה קרוב יותר לקרבן הרצח, התמיכה שלו ברצח גברה. ממצאים אלה משקפים מחדש את חד-ממדיותן של תאוריות רבות בפסיכולוגיה החברתית, אשר נטו להתעלם מהכוח הדומיננטי של ההיבטים המוסריים התרבותיים בקביעת דרכי הפתרון שהפרט בוחר בהם (Kelman & Hamilton, 1989); כלומר הרמה המוסרית והאוריינטציה המוסרית יכולות להשתנות בהתאם לסוגי הדילמות המוסריות שאתן המתבגרים מתמודדים (Wark & Krebs, 1997) ובהתאם לכללי המורשת התרבותית שבה חי האדם. חסך תאורטי זה הורגש בתאוריה של קולברג (Kohlberg, 1984), אשר התעלמה בשיטתיות, במצב של שיפוט מוסרי, מביוגרפיית היחיד בכלל ומהביוגרפיה התרבותית בפרט.

אם אמנם ההשפעה של המורשת התרבותית היא כה דומיננטית, ייתכן כי יש לחזור ולבחון את טענתו של קולברג על חשיבותה של היכולת הקוגניטיבית בציות או בחוסר הציות של האדם לצווים לא מוסריים, אפילו דתיים. הממצאים הראו כי אין קשר בין עמדת הנבדק ההיפותטית לבין עמדתו המעשית בדילמה המסוימת. עמדת השיפוט של המתבגרים לא שמרה על עקביות בשני המצבים (Wark & Krebs, 1997). ניתן להסביר ממצא זה כתוצר אפשרי של פער בין רמת השיפוט המוסרית התאורטית אצל האדם לבין רמת השיפוט שלו בעת המעשה (Kohlberg, 1984). ממצא זה מבהיר אולי את טענתה של גיליגאן (Gilligan, 1982), כי בנות מתבגרות אינן אומרות את מה שהן רוצות להגיד באמת.

שאלת המחקר הרביעית הייתה: מהו סוג הנרטיב העומד מאחורי עמדותיהם של המתבגרים – האם זהו נרטיב של דאגה בקרב המתבגרות ונרטיב של צדק בקרב המתבגרים? המתבגרים והמתבגרות הצליחו להביא את שני סוגי הנרטיבים: נרטיב של דאגה ונרטיב של צדק, אם כי המתבגרים השתמשו בנרטיב של צדק יותר מאשר בנרטיב של דאגה. במקביל, הבנות השתמשו באותה המידה בשני סוגי הנרטיב, גם כשהמצבים היו שונים. נתונים אלה מצדיקים את טענתה של ג'ונסטון, כי שני המינים יכולים להשתמש בשני סוגים של נרטיב, ואין נרטיב אחד שהוא אופייני למין כלשהו (Johnston, 1988). המתבגרות השתמשו בנרטיב של צדק, אם קרבן הרצח היה רחוק ממערכת הקשרים האישית שלהן, ובנרטיב של

דאגה, אם קרבן הרצח נמצא בקרבה למערכת זו. המתבגרות הצליחו להשתמש בשני נרטיבים במצבים שונים שבהם מופעלת אלימות נגד נשים. נרטיבים אלה היו מבוססים על נורמות חברתיות המייחדות את הקהילה הדרוזית בפרט ואת הקהילות המסורתיות בכלל, שבהם מגדלים בנים כדי שיעמדו בראש המשפחה והחברה, ובנות אשר יצייתו לקולות הגברים ויחנכו בנים ובנות על פי הנורמות המקובלות בחברה שבה הם חיים (Abu Laughed, 1993).

בקהילה הדרוזית, המורשת התרבותית נגזרת מהתכנים של הדת, אך אינה תמיד תואמת את צווי הדת. התאוריה של קולברג (Kohlberg, 1984) והתאוריה של גיליגאן (Gilligan, 1982) זנחו את מקומה של המורשת התרבותית בעיצוב השיח המוסרי של האדם. במקביל, ואלצר (Walzer, 1983) התעלם מכך שבספרה המשפחתית בכל זאת הקול הגברי הוא שקובע את הנורמות והחוקים, אף את מקומה ותפקידה של האישה. טריאנדס (Triandis, 1995) זנח את הגישה כי האישה היא ישות נפרדת, השונה בחוויית עיצוב הדמות המוסרית שלה מזו של הגבר. הנרטיבים של המתבגרים והמתבגרות הדרוזים שיקפו את המורשת התרבותית הגברית הפטריארכלית השוררת בקהילה. נשים צריכות לצדד בנורמות החברתיות הגבריות, אך הן אינן שותפות בקביעתן. בו בזמן, הן יכולות לגלות חמלה ודאגה כלפי נשים וגברים כאחד, בהיותן לא אחראיות לביצוע העונשים המקובלים נגד נשים המואשמות בחילול כבוד המשפחה. עמדה זו של נשים מעידה על התפתחות מוסרית שונה בקרב שני המינים בקהילה הדרוזית. שונות זו משליכה כנראה על מהות הנרטיבים שהם מפתחים כלפי מצבים הנושאים קונפליקט ודורשים נקיטת עמדה. השיח התרבותי החברתי של הקהילה הדרוזית כנראה מטביע את חותמו על הנרטיבים שהם מבנים, בניגוד לצווי הדת.

סיכום וחסקנות

במחקר זה נבדקו בקרב מתבגרים ומתבגרות דרוזים ממדים שונים של מבט מוסרי על תופעה של אלימות נגד נשים המואשמות בחילול כבוד המשפחה. הנבדקים נדרשו להביע עמדה מוסרית כלפי שני מצבים שבהם מופעלת אלימות נגד נשים: מצב היפותטי ומצב קונקרטי. במצב ההיפותטי, הנבדק נדרש לנקוט עמדה כלפי שתי תמונות שבהן מופעלת אלימות נגד נשים, ובמצב הקונקרטי הוא נדרש לנקוט עמדה כלפי נשים דרוזיות המואשמות בחילול כבוד המשפחה ברמות שונות ובקשרי קרבה שונים אליו.

עמדת הנבדקים במצב ההיפותטי הראתה כי מתבגרים משתמשים בנרטיב של צדק, ואילו המתבגרות בשני סוגי נרטיב – צדק ודאגה. עמדות אלה משקפות הבדלים בין המינים מחד גיסא (Gilligan, 1982) והבדלים בבחירת סוג הנרטיב על ידי האדם עצמו מאידך גיסא (Johnston, 1988).

לעומת זאת, עמדת הנבדקים במצבים הקונקרטיים הראתה כי קיים קשר בין הגדרת ה"עצמי" של הנבדק לבין העמדה המוסרית שבה הוא בוחר. המתבגרים

אשר הגדירו את עצמם כנפרדים, השתמשו יותר באוריינטציה של צדק, ואף תמכו ברצח יותר מאשר הבנות. עמדה זו בקרב המתבגרים שיקפה כנראה את המורשת התרבותית הנהוגה בקהילה מסורתית, כגון הקהילה הדרוזית. מורשת זו תובעת את הגברים לקבל את האחריות על מעשיהן של הנשים ולקבוע את הסנקציות המתאימות.

נוסף על כך, במצבים הקונקרטיים, קשרי הקרבה של הנבדק עם קרובי הרצח (המעורבות המסורתית) קבעו את חומרת העמדה כלפי נשים המואשמות בחילול כבוד המשפחה. ככל שהמתבגרים היו קרובים יותר לקרובי הרצח, התמיכה שלהם ברצח גברה. הממצאים מלמדים על חד-ממדיותן של תאוריות רבות בפסיכולוגיה החברתית, אשר נטו להתעלם מהכוח הדומיננטי של ההיבטים המוסריים התרבותיים על קביעת דרכי הפתרון שהפרט בוחר.

המורשת התרבותית נמצאה כבעלת עצמה בקביעת עמדתם המוסרית של המתבגרים בקהילה הדרוזית, עצמה שאף גוברת על צווי הדת. על כן יש לדון מחדש בשיח הקהילתי אשר מעצב את הנורמות החברתיות של חברי הקהילה, במטרה לבנות שיח תרבותי קרוב יותר לצווי הדת, שיש בידי למנוע הפעלתה של אלימות נגד נשים המואשמות בחילול כבוד המשפחה. כמו כן, קיים צורך בדיון מחדש על תרומתן של התאוריות הפסיכולוגיות להתפתחות המוסר ושל התאוריות הפסיכולוגיות של ההבדלים בין המינים לעיצוב השיפוט המוסרי בקרב המתבגרים, לעומת מרכזיות השפעתה של המורשת התרבותית.

מקורות

- בית הלחמי, ב' (1996). **נשים ודת לקראת שנות אלפיים: מן העבר ומן העתיד**. יום עיון בנושא "נשים ונשיות במחקר אקדמי", אוניברסיטת חיפה.
- ויקיפדיה, (2008). הזכות לחיים וביטחון. נדלה ביום 21.8.2008. זמין באתר <http://he.wikipedia.org/wiki>
- ליש, א', ופלאח, ס' (1981). **הערבים בישראל רציפות ותמורה**. ירושלים: מאגנס.
- פלאח, ס' (1983). היישוב הדרוזי בארץ ישראל. בתוך א' שמואלי, א' סופר וני' קליאוט (עורכים), **ארצות הגליל** (עמ' 529–548). ירושלים: משרד הביטחון.
- פלאח, ס' (2000). **הדרוזים במזרח התיכון**. ירושלים: משרד הביטחון.
- סאלח ש' (1989). **תולדות הדרוזים**. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן ומשרד הביטחון.
- קניאל, ש' (2006). זהות וזהות יהודית: בין מורכבות משתקת לפשטנות מעוותת. נדלה בתאריך 20.8.2008. זמין באתר דעת, <http://www.daat.ac.il>
- Abu-Lughud, L (1993). *Writing women's worlds: Bedouin stories*. Berkeley: University of California Press.
- De Beauvoir, S. (Ed.) (1970). *The second sex*. Harmondsworth: Penguin.
- Eckart, D. R. (1993). Discrimination, feminist narratives and policy arguments. *Women and Politics*, 13(1), 51–64.

- Fish, S. (1980). *Is there a text in this class: The authority of interpretive communities*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gergen, M. M. (1990). Finished at forty. *Women's Development Within The Patriarchy Psychology of Women Quarterly*, 14, 471–487.
- Gilligan, C. (1982). *In different voice*. Cambridge, MA: Harvard University.
- Hartmann, H. (1981). The unhappy marriage of Marxism and feminism: Towards a more progressive union. In L. Sargent (Ed.), *Women and revolution: A discussion of the unhappy marriage of Marxism and feminism* (pp. 1–42). Boston, MA: South End Press.
- Hirsch, E. D. (1967). *Validity in interpretation*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Johnston, D. K. (1988). *Mapping the moral domain*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kats, R. (1993). Widowhood in traditional segment of Israeli society: The case of the Druze war widow. *Women in Israel*, 3, 51–64.
- Kelman, H. C., & Hamilton, L. (1989). *Crimes of obedience: Toward a social psychology of authority and responsibility*. New Haven: Yale University Press.
- Kohlberg, L. (1984). Essay on moral development. *The Psychology of Moral Development*, 2, 132–154.
- Laird, J. (1989). Women and stories. In M. McGoldrick, C. Anderson & F. Walsh, (Eds.), *Women in families: A framework for family therapy* (pp. 428–449). New York: W.W. Norton.
- Linn, R., & Gilligan, C. (1990). One action two moral orientation: The tension between justice and care voices in Israeli selective conscientious objectors. *New Ideas in Psychology*, 8(2), 189–203.
- Lyons, L. P. (1988). *Two perspectives: On self, relationship and morality mapping the moral domain*. Cambridge, M.A: Harvard University Press.
- Mckinnon, C. A. (1982). Feminism, Marxism, method, and the state: An agenda for theory. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 7(3), 515–544.
- Meacham, J. (1997). Relationships among theoretical traditions. *Human Development*, 40, 211–215.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Saleeby, D. (1994). Culture, theory and narrative: The intersection of meaning in practice. *Journal of Social Work*, 39(4), 351–359.
- Tapan, M. B., & Brown, L. M. (1992). Hermeneutics and developmental psychology: Toward an ethic of interpretation. *Implication for Theory and Research*, 12(4), 105–129.

- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. New York: Boulder Co.: Westview.
- Walzer, M. (1983). *Spheres of justice: A defense of pluralism and equality*. New York: Basic Books.
- Wark, R. G., & Krebs, L. D. (1997). Sources of variation in moral judgment: Toward a model of real-life morality. *Journal of Adult Development*, 4(3), 163—178.